

12. Ключевский В. О. Происхождение крепостного права в России / В. О. Ключевский // Сочинения : в 9 т. – Т. VIII : Статьи / под ред. В. Л. Янина ; послесл. В. А. Александрова ; коммент. сост. В. А. Александров, В. Г. Зиминова. – М. : Мысль, 1990. – С. 120–193.
13. Энгельман И. История крепостного права в России / пер. с нем. В. Щербы, под ред. А. Кизеветтера. – М. : Типо-литогр. тов. И. Н. Кушнарв и Ко, 1990. – 442 с.
14. Аксаков К. О. О крестьянстве в древней России / К. О. Аксаков // Полное собрание сочинений К. С. Аксакова : Сочинения исторические. – Т. 1 / под ред. И. С. Аксакова. – М. : Тип. П. Бахметева, 1861. – С. 496–528.
15. Миллюков П. Крестьяне / П. Миллюков // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – Т. XVI. – СПб. : Типо-литогр. И. А. Ефрона, 1895. – С. 659–725.
16. Крепостное право в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Крепостное_право_в_России.
17. Ефименко А. Исследования народной жизни / А. Ефименко. – М. : В. И. Касперов, 1884. – Вып. 1 : Обычное право. – 398 с.
18. Пергамент М. Я. Памяти двух русских цивилистов: Энгельман и Шершеневич / М. Я. Пергамент. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная Польза», 1913. – 14 с.

Надійшла до редколегії 10.04.2014

ГРЕЧЕНКО В. А. ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ И. Е. ЭНГЕЛЬМАНА

Проанализированы научные наработки выдающегося учёного-правоведа И. Е. Энгельмана, в первую очередь относительно истории возникновения, сущности и внедрения крепостного права в России и на украинских землях.

Ключевые слова: история права, крепостное право, крестьянство, Дерптский университет, частная собственность.

GRECHENKO V. A. I. E. ENGELMAN'S HISTORICAL AND LEGAL OPINIONS

The basic stages of pedagogical activity are investigational and the analysis of scientific work of prominent scientist-legalist Engelman is carried out. Main attention is spared to research of his work «History of serfdom in Russia». In this his work the processes related to beginning of forming the serfdom in Old to Rus are analysed in detail enough. It was one of key questions of Russian historiography. Engelman expressed the opinion and concerning beginning of process of enslaving in the Moscow state. He considered that this process had begun in 1597. Engelman discusses with other Russian historians of this occasion.

Keywords: history of law, serfdom, peasantry, Dorpat university, private property.

УДК 343.1(477)«16/17»

Б. Р. СТЕЦЮК,

кандидат юридичних наук, доцент

ІНСТИТУТ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ГЕТЬМАНЩИНИ

Досліджено одну із завершальних стадій кримінального процесу Гетьманщини наприкінці XVII – XVIII ст. – стадію апеляційного провадження, права сторін на апеляцію, процедуру проходження апеляції зроблено висновок, що у правовій системі Гетьманщини функціонувала достатньо чітко система оскарження судових рішень.

Ключові слова: історія права, Гетьманщина, кримінальний процес, суд, апеляція.

Історико-правове дослідження кримінального процесу у правовій системі України в рамках Гетьманщини дозволяє виявити і систематизувати набутий досвід у реформуванні цієї галузі права, визначити його позитивні сторони та недоліки, а головне – виявити певні закономірності генезису вітчизняного кри-

мінально-процесуального права, корисні для сучасності та майбуття. Правова система Гетьманщини, зокрема у сфері кримінально-процесуального права досліджувалася у реформених (після 1861 р.) працях, які переважно створювалися в університетах українських міст. Значний внесок у дослідження

цієї загальної проблеми було зроблено М. Владимирським-Будановим, О. Кістяківським, О. Левицьким, М. Слабченком, М. Грушевським, М. Чубатим.

Активність радянських досліджень судоустрою, судочинства, і зокрема кримінально-процесуального права Гетьманщини, як і з багатьох інших актуальних проблем припадає на 20-ті рр. ХХ ст. У цей час плідно працювали М. Василенко, С. Борисенко (вивчав переважно кримінальне право), Л. Окіншевич (акцентувався на апараті Гетьманщини). Серед радянських дослідників спорідненої проблематики слід назвати І. Крип'якевича, В. Дядиченка. Спеціально історико-правовими аспектами судоустрою та судочинства Гетьманщини з марксистських позицій займалися А. Пашук і А. Ткач. За доби незалежності України дослідницький інтерес до історії державно-правового устрою Гетьманщини суттєво посилюється, збагатилася методологічна, більш широкою стала джерельна база. Питання історії судів, інших органів державної влади Гетьманщини висвітлювалися І. Бойком, Л. Гамбургом, В. Гончаренком, І. Грозовським, В. Єрмолаєвим, А. Рогожиним, В. Румянцевим, І. Сафроновою. Окремі аспекти проблеми вивчалися й зарубіжними авторами – Г. Гаєцьким, П. Дубковським, С. Лагутою, а їх початок покладено ще французьким автором ХVIII ст. Ж.-Б. Шерером.

Але спеціально інститут оскарження судових рішень у правовій системі Гетьманщини вітчизняною наукою історії держави і права не досліджувався. Тому метою цієї статті є розкриття основних аспектів цієї проблеми.

Слід відзначити, що інститут оскарження судових рішень у правовій системі Гетьманщини був одним з найскладніших. Багато структурованою була інстанційна градація судів, так що і саме оскарження від нижчих судів до вищих проходило багато ступенів, щоб остаточно задовольнити апеляцію. Так, оскарження постанов із сільських судів подавалися в сотенні, з оскарженням їх вироків незгодні мали право звертатися до полкових судових органів, а на постанови останніх – до центральних урядових органів, що мали право розглядати апеляції, – до Генерального військового суду, Генеральної військової канцелярії, а також до органів влади у Москві та Петербурзі [1, с. 133].

У самій системі використання правових засобів проти судових постанов нез'ясованим лишається питання стосовно подання апеляції

під час судового процесу. Як вказують джерела, у ті часи існувала можливість опротестувати будь-які судові рішення, але залишається незрозумілим, чи оскаржувальні дії можна було чинити тільки після присудів, чи в це було можливо і у проміжних стадіях проведення судового процесу. Був відомий принцип, коли суд визнавав доказ однієї сторони, то протилежна сторона могла не погодитися з таким рішенням і подати касацію. У цьому випадку судовий орган вимушений був призупинити свою ухвалу до моменту вирішення касації [2, с. 141].

Способи оскаржувальних дій Гетьманщини були звичайними і надзвичайними. До звичайних способів входили скарга на суддів та апеляція. Їх можна було застосувати тоді, коли судова постановка ще не набрала законної сили. На відміну від них, надзвичайні способи застосовувалися за умови, коли судова постановка вже набрала юридичної сили й тоді потрібно було проводити повторно судовий процес.

У юридичному процесі право на апеляцію мала кожна сторона. Її могла вносити одна або обидві сторони, якщо вони вважали несправедливим судовий присуд [3, с. 660]. Для того, щоб мати право на подачу апеляції, слід було дотримуватися певних умов. Перш за все, це допустимість апеляції, коли сторони уклали угоду на присягу і зазначена процесуальна дія була використана як основна під час видачі судового вироку, так само, якщо сторона визнала вимогу присуду або добровільно зізналася про скоєння злочину і за умови, коли підозрюваного спіймано «на гарячому». Про бажання апелювати невдоволена сторона мала повідомляти відразу після оголошення присуду в присутності протилежної процесуальної сторони, при тому вона зобов'язана була вказати на причини заперечення присуду.

Наступною умовою проходження апеляції було її правильне внесення до апеляційної інстанції. Залежно від того, до якого судового органу зверталася сторона, встановлювалися відповідні терміни. Так, на присуд сотенного суду до полкового апеляцію треба було спрямувати протягом 15 днів. Якщо оскаржувалося рішення полкового суду перед Генеральним військовим судом або Генеральною військовою канцелярією, тоді термін подачі касації досягав шести тижнів. Термін на подачу апеляції гетьману на Генеральний військовий суд обмежувався одним тижнем, а подача від найвищих судових інстанцій Гетьманщини до

московських (російських) судів визначалася терміном до вісімнадцяти тижнів. Порухення терміну подачі апеляції можна було виправдати тільки поважними причинами, наприклад, важкою хворобою, смертю когось із рідних, природними катаклізмами, а також державною службою. В іншому випадку невинуватого запізнення призводило до втрати права на апеляцію і визнання законності судового вироку [4, с. 36]. Проте, у юридичному процесі Гетьманщини часто не дотримувалися зазначених термінів подачі апеляцій, адже нерідко в актових книгах фіксуються випадки порушення цих вимог.

Основною причиною, на яких ґрунтувалися апеляції, були порушення зобов'язальних правових норм та відповідного статусу справедливості, який існував у цей час. У першу чергу, це стосується порушень процесуальних вимог у проведенні судового слідства та розгляду справи. Присуд скасовувався, якщо він був виданий у святковий день чи у невідповідному місці, як це передбачалося правовою нормою. Також присуд визначався нечинним, коли він видавався лише одним суддею, тим самим порушуючи колегіальність суду, або якщо суддя перевищував свою юридичну компетенцію. Так само потрібно було належним чином письмово оформляти присуд, обов'язково спираючись на відповідні норми правових кодексів. Якщо цих формальностей не було дотримано, тоді присуд вважався неповним і винесеним помилково.

До формальних недоліків судочинства відносилися закид про невідповідність самого судового органу розгляду кримінальної чи цивільної справи; відсутність процесуальної дієздатності однієї із сторін, якщо цю сторону не захищав законний захисник; так само фіксуються в актових джерелах апеляції на те, що суд не давав можливості брати активну участь у процесі, або коли він видав судовий присуд за відсутності сторони, хоч на це й була поважна причина, чи закінчив судовий розгляд без надання стороні можливості оборонитися [4, с. 37].

Часто причиною додання апеляції було те, що суд тільки частково розглядав надані стороною докази або не запрягав сторону у випадках, коли цього вимагав закон. Апелювати дозволялося й тоді, коли захисник обдурив сторону, інтереси якої представляв у суді, повернувши справу так, що вона її прогнала.

Оскільки всі причини були однаково важливими, то апелянт був зобов'язаний подати в апеляційній скарзі усі – які він вважав за потрібне – процесуальні або судові порушення і детально вказати на вимоги щодо зміни чи скасування оспорюваного присуду. При цьому дозволялося використовувати тільки фактаж із того матеріалу, який розглядався під час проведення судового процесу [5, с. 207]. Останній вимозі надавалося великого значення, адже про неї вказують такі правознавчі джерела періоду Гетьманщини, як «Процес кратній приказної» (1735) та «Книга Статут і прочіі права малоросійські» (1764) [6].

Хоч апелянт нічого вже не міг додавати до того матеріалу, який використовувався у суді, проте в окремих судових протоколах фіксуються моменти, коли в апеляціях спиралися на факти чи обставини, що були відсутні при першому судовому розгляді, та й апеляційний суд часом брав до відома нові докази або доповнював вже існуючі [4, с. 36].

На момент внесення оповіщення, а потім і самої апеляції потрібно було припинити виконання присуду, оскільки він не набув законної сили і судовий орган не давав дозволу на його виконання. У разі порушення цієї вимоги суддів чекало суворе покарання, включаючи смертну кару [0, с. 209].

Після оголошення апеляції суд, який проводив розгляд справи, видавав на вимогу сторони витяг із детальним описом усіх обставин проведення процесу з цієї справи. Названий документ був необхідний вищій судовій інстанції для того, щоб ознайомитися з матеріалами проведення розправи у нижчому судді та зробити висновки щодо правильності організації самого судового процесу та вимог апелянта [2, с. 12]. Коли сторона не була задоволена результатом апеляції і бажала далі продовжити касаційні дії, тоді суд зобов'язаний був видати витяг із своєї розправи.

Обидві сторони зобов'язані були прибути на апеляційний розгляд справи в зазначений термін. У разі неявки однієї із сторін на судові засідання в зазначений термін без поважних причин вона програвала справу. Причини, які могли виправдати відсутність сторони, були такі ж, як і в нижчих судах.

Важливим моментом у прийнятті рішення апеляційним судом було те, чи характер присуду змінювався, чи залишався таким, як його виніс нижчий суд.

Якщо сторона не була вдоволена постановою в апеляційному порядку, тоді вона зверталася до наступної вищої судової установи. Через це від присудів апеляційних судів часто залежала подальша доля апеляції. В апеляційній системі Гетьманщини не обмежувалася кількість звернень, що у свою чергу ставало причиною проходження одного й того ж процесу через різні апеляційні інстанції, і це часто призводило до зловживань і затягування апеляційної розправи на декілька поколінь [7, с. 172].

У юридичному процесі Гетьманщини, крім звичайної апеляції, інститут оскарження використовувався також проти конкретних суддів, які приймали судові рішення. Якщо сторона не була вдоволена судовим присудом, вона могла подавати апеляцію або викликати суддів на «очевистую річ». Тут оскаржування подавалося не проти судового рішення як такого, а проти особи судді. У кримінальних справах в основному це робилося тоді, коли суддя відмовлявся прийняти апеляцію. Тоді розгляд судової справи призупинявся до повного завершення вже нової справи між протестуючою стороною і самим суддею. У цьому випадку сторона могла заявити про намір подати апеляцію сама відразу після заслуховування присуду. У разі своєї відсутності при зачитуванні вироку, невдоволена сторона мала право передати незгоду через возного, який приходив для виконня судового вироку. З цього моменту судова постановка втрачала свою юридичну силу. Сторона подавала скаргу у Генеральний суд, для цього відводився термін у шість тижнів. Після прийняття скарги зазначена установа

видавала позов апелянту, а він, у свою чергу, його через возних вручав оскарженим суддям. У такому випадку суддя зобов'язаний був прийти особисто в апеляційний суд [8, с. 133].

У судовому процесі Гетьманщини було також відоме відновлення процесу. Він належав до надзвичайного способу перегляду судового рішення або вироку і відрізнявся від інших форм апеляцій тим, що впроваджувався після набрання рішенням законної сили. Причин для відновлення процесу було багато, головна з них – поява нових обставин, раніше не відомих суду, сторонам та їх представникам. У практиці відновлення процесу було пов'язане із встановленням фактів зловживання суддів та інших учасників процесу. Поновлення судового процесу відбувалося за умови, коли присуд було видано через підступ протилежної сторони або адвоката, який був підкуплений і зрадив інтереси свого клієнта, чи їх обману на підставі фальшивих доказів. До них належали обставини, що були встановлені після завершення судового процесу і до того не були відомі судові [2, с. 53]. Крім того, допускалось також відновлення процесу і в тих випадках, коли шляхом обману і підступу рішення суду було винесено заочно.

Таким чином, у правовій системі Гетьманщини існувала досить чітка система оскарження судових рішень, яка мала оригінальні та своєрідні риси, але в цілому відповідала тогочасному рівню розвитку процесуального права.

Список використаних джерел

1. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782) / А. Й. Пашук. – Львів : Вид-во Львів. у-ту, 1967. – 178 с.
2. Василенко М. Матеріали до історії українського права : [у 2 т.] / Микола Василенко. – Т. 1 : (1722–1764). – Київ, 1929. – 369 с.
3. Стороженки. Фамільный архив. Книги третие міськіє Перятинськіє, споряженіє в р. 1683 місяця іюня, осмого надєсять дня. – Київ, 1908. – Т. 6. – XVIII, 798 с.
4. Слабченко М. Є. Судівництво на Україні: XVII–XVIII ст. : консп. лекцій, чит. на Одес. учител. курсах в серпні 1918 р. / Михайло Єлісейович Слабченко. – Харків : Союз, 1919. – 39 с. – (Культур.-іст. б-ка).
5. Права, по котрым судится малороссийский народ / [под ред. проф. А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Ун-тские известия, 1879. – 1069 с.
6. Резнік О. І. Система джерел українського права XVIII ст.: аналіз крізь призму кодифікації права Гетьманщини / О. І. Резнік // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. – Вип. 171. – Т. 183. – 2012. – С. 21–25.
7. Падох Я. Ґрунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII столітті / Ярослав Падох. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 1994. – 196 с. – (Українознавча б-ка).
8. Владимирский-Буданов М. Акты по управлению Малороссиєю гр. Румянцева за 1767 г. / М. Владимирский-Буданов // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – Киев, 1891. – Кн. 5. – С. 103–140.

Надійшла до редколегії 04.04.2014

**СТЕЦЮК Б. Р. ИНСТИТУТ ОБЖАЛОВАНИЯ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ
В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ ГЕТМАНЩИНЫ**

Исследована одна из завершающих стадий криминального процесса Гетманщины в конце XVII – XVIII вв. – стадия апелляционного производства, права сторон на апелляцию, процедура прохождения апелляции. Сделан вывод, что в правовой системе Гетманщины функционировала достаточно четкая система обжалования судебных решений.

Ключевые слова: история права, Гетманщина, уголовный процесс, суд, апелляция.

**STETSIUK B. R. AN INSTITUTE OF APPEAL OF COURT DECISIONS IS IN THE
LEGAL SYSTEM OF HETMANSHCHYNA**

One of the finishing stages of criminal process of Hetmanshchyna is investigational in the end XVII – XVIII centuries – stage of appellate production, rights for parties on an appeal, procedure of passing of appeal. An appeal from more subzero courts to higher passed many degrees, that bothered her realization and this process became too bureaucratic. The emergency method of the judicial second thought was proceeding in a process. He was inculcated after entering of resolution into legal force. Main reason for proceeding in a process was appearance of new circumstances, earlier not well-known to the court, parties and their representatives.

Keywords: history of law, Hetmanshchyna, criminal process, court, appeal.